

Маматжанова Ф.К.

МАДАНИЙ МУРАСТАРДАГЫ АЯЛДЫН ОРДУ

Маматжанова Ф.К.

РОЛЬ ЖЕНЩИНЫ В СИСТЕМЕ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ

F.K. Mamatzhanova

THE ROLE OF WOMEN IN THE SYSTEM OF CULTURAL HERITAGE

УДК:316:376

Маданий мурастар көп жылдар элдин аң сезиминдеги баалуулуктарга айланып, турмуш жолунда алар үчүн эреже болгон. Накта күнүмдүк турмуш тиричиликтин эреже ченемдеринен, өмүр кечирүүнүн маани - маңызынан жаралган ооз эки маданий мурастарда аял, эркектин коомдогу ордун, милдетин аныктаган учурлар аз эмес.

Культурное наследия сознания людей играло регулятивный роль. В устном народном культурном наследии испокон веков определялось место женщины и мужчины в обществе.

Cultural heritage consciousness played a regulatory role. In oral folk cultural heritage for centuries determined the place of women and men in society.

Белгилүү немец маданият таануучусу, жазуучу, диний ойчул Иоганн Годфрид Гердер (1744-1803) өзүнүн «Адамдын философиянын тарыхына идея берүүсү» аттуу китебинде маданият концепциясынын өсүп өнүгүшүнө токтолуп - «эч бир сөз маданият деген сөздөй так, даана аныктама менен айтылбаган - дейт.¹ Маданияттын маңызын бирдиктүү контекстте, тынымсыз өнүгүп туруучу, мыйзам ченемдүү көрүнүш, тепкич деп сунуштайт окумуштуу.

Маданият - бул адамзат жашоосунда узакка созулган тарыхый жараян болуу менен түрдүү этапта жанаша жашаган элдердин деңгээлин, белгилүү улутту жана жеке адамдын субъективдүү социалдык келечегин таанытуучу рухий курал болуп эсептелет.

Маданият - бул «экинчи табият».² Ал адам тарабынан түзүлүп, коомдун жашоо факторун жана мыйзамын, жаратылыштын табийгыйлуулугунан айырмалап көрсөтөт. Баса белгилей турган нерсе - «экинчи табият» маданият катары бир гана материалдык күчкө ээ болбостон рухий элементти да өзүнө камтыйт. Бул абал маданиятты табийгый жаратылыштан айырмалап карайт. Маданиятта адамдын өзгөчөлүгү жана рухий субъективдүү жөндөмдүүлүгү калыптанат. Жогорудагы айтылган ойлор жалпы адамзаттын алдына бир гана маданияттуу инсандын калыптануу талабын коет. Негизги баалуулук болуп билимдүүлүк жана тарбиялуулук, тактап айтканда, гумандуулук, жоопкерчилик, дүйнөгө болгон жалпы оң көз-

караштын туура багытта болуусу талап кылынат башкача айтканда, инсан маданиятына бардык мазмундуу нерселер кириши керек.

Маданияттагы гендердик маселе иш жүзүндө ашырыла турган чөйрөнү билдирет. Ал коомдо жүргүзүлүп жаткан гендердик саясаттын натыйжалуулугун жана сапатын аныктоого мүмкүндүк бере турган мейкиндик болуп саналат. Аялдар менен эркектердин турмуш-тиричиликте, бири-бирине мамиледе, балдарды тарбиялоодо, үй-бүлөнүн кирешесин камсыз кылуу, үй эмгегин жүргүзүү боюнча эмгекти акылга сыярлык түрдө бөлүштүрүүдө, өздөрүнүн милдеттерин жана жоопкерчилигин бөлүштүрүүдө, билим алууда, эс алууда ж.б. учурларда тең укуктуулугуна жетишүү гендердик маселенин маданияттагы башкы максаты деп эсептелет. Гендердик маселенин философиясы өзгөрүү мезгилинин мыйзам ченемдүүлүктөрүн эске алууга тийиш, ал мурдагы баалуулуктарды өзгөртүү, дүйнөнү аңдап билүүнүн, турмуш нугунун кризиси менен мүнөздөлөт. Бул кризис турмуш-тиричилик чөйрөсүндө, адамдын ички маданият чөйрөсүндө өзгөчө курч жүрөт. Ошондуктан маданияттагы гендерлик маселе - бул ириде руханий кризисти четтетүүгө багытталган иш аракеттердин топтому.

Азыркы учурда жамааттык аң сезим гендердик мамилелердин жаңы түшүнүктөрүн иштеп чыкты алар кыска жана ачык айкын: эркектер менен аялдардын ортосундагы укуктар теңдеш болууга, теңдеш жоопкерчилик, теңдеш мүмкүнчүлүктөр жана теңдеш өнөктүк мамилелер болууга тийиш. Бирок коомдо жылт эткен жакшы нерселерге - билимге, кесипке кызматка эркектер жетише алган. Ошентип эркектердин үстөмдүгү, аялдардын багыныңкы абалы өкүм сүргөн доор көптөгөн мезгилди камтыган.

Ошентсе да кыргыздардын салтка айланган маданияты, балдардын апасы жана үйдүн куту катары энени, келечектеги туякты көбөйтүүчү катары аялзатын терең урматтоого жана жогору баалоого негизделген. Кыргыздардын ооз эки эл чыгармачылыгы, оюндары, каада-салттары, үрп-адаттары жана расымдары – аялзатын ардактоонун ачык күбөсү болуп саналат.

Балдарды тарбиялоонун эң негизги шарты болуп, үй бүлөлүк мамиледе жана коомдук турмушта «энени» ыйык тутуп, чоң урмат сый менен мамиле кылуу маанилүү. Эң көп жакшылык кылууга ылайык улуу инсан бул эне. Аял затынын, эненин

¹ А.Ж. Боронбаев. Маданият таануу. Ош.2004. 48-49-б.

² Ушул эле жерде, 3-4-б.

жаратылыш жана коом алдындагы улуулугуна, сулуулугуна таазим этип, баш ийүү менен биз энени, аялды бийик коюп, баалап аны татыктуу ордуна кое алабыз.

Аял маданияттуулуктун эң жогорку үлгүсү болуп эсептелет. Ал кечиримдүү, баарына тегиз, мээрим күчтүү инсан. Ал ушундай касиеттери менен айланасындагыларга үлгү боло алат.

Аял өз сүйүүсүнөн жаралган наристесине бешик ырын ырдап, жомок айтуу менен ата-бабаларыбыздын маданиятын, ыйык салттарын өзүнөн кийинкилерге жеткирүүчүлөрдүн эң алгачкыларынан болуп эсептелет. Аялдын маданияты бул - өзүнүн жүрүм - турум адебин сактап, ыйманы менен балдарын туура тарбиялап, маданияттуулукка жетелеген аракетин. Баланын жакшы тарбия көрүүсү (маданияты) аялдын маданияттуулугуна түздөн түз байланыштуу.

Аялды ыйык тутуп, эненин ак сүтүн актоого болгон ыкластуу аракет, ири ой толгоо тарбиянын, маданияттын негизин түзбөсө, ар кандай эне бала адеп - ахлактын нормасын сактап, ыйманы пакиза инсан болуп жетиле албайт.³

Эненин жүрөгүндөй чыдамдуу жүрөк, элдик мурастарда айтылгандай он сегиз миң ааламда болбосо керек. Азыркы өткөөл мезгилде да кыйынчылыктын ана башы эненин энчисине ыйгарылгандай. Мамлекеттин эртеңин энелер камсыз кылат. Материалдык абалдын оңолушу, жогорку деңгээли аялдын, эненин маданияты үчүн, өзүндө болгон бардык аруу тилектерди ишке ашыруусу үчүн негизги шарт болуп эсептелет. Демекчи болгонум, аялдардын социалдык муктаждыктары канчалык жогорку деңгээлде чечилсе, мамлекеттин маданияттуу келечеги үчүн даңгыр жол ачылат.

Баланы тарбиялоодогу негизги түйшүк эненин мойнунда экенин эч ким танбайт. Ал эми бүгүн балдардын тарбиясы, маданияты менен алектене турган энелерибиз тарбия, адеп - ахлак, дүйнө таанымдарын калыптандыруу менен алектенүүнүн ордуна балдарынын курсагын кантип тойгузуунун камында. Азыркы турмуштук жагдай эртеңки күнү башыбызга түшкөн оор мүшкүл болушу мүмкүн. Себеби, наристе дүйнөнү, коомду энесинин туюму, акыл - эси аркылуу кабылдайт эмеспи. Аялдардын абалы улуттук салт-санаадан жана диний түшүнүктөрдөн да көз каранды. Аял өзгөрүлсө, каадаларга доо кетет деп айткандар да жок эмес. Айрыкча аялдар, теңсиздиктен жабыр тартып жатканы үчүн да мындай үрп - адаттарды сактоону же сактабоону өзүлөрү чечүүгө тийиш жана толук укуктуу.

Аял эркектин коомдогу социалдык ролдорун көп жагынан аныктап, жөнгө салып турган гендердик стереотиптер, эң оболу эзелтен муундан муунга, укумдан тукумга өтүп келаткан маданий

мурастарга негизделген.

Маданий мурастар көп жылдар элдин аң сезиминдеги баалуулуктарга айланып, турмуш жолунда алар үчүн эреже болгон. Накта күнүмдүк турмуш тиричиликтин эреже ченемдеринен, өмүр кечирүүнүн маани - маңызынан жаралган ооз эки маданий мурастарда аял, эркектин коомдогу ордун, милдетин аныктаган учурлар аз эмес. Айрыкча мында фольклор накта эл турмушун чагылдырган, анын күндөлүк жашоосунун казанында кайнаган мурас экенин эч ким тана албайт.⁴ Айрыкча кыргыз элинин жашоо турмушунда макал ылакаптардын орду өзгөчө. Күнүмдүк ооз эки пикир алышууда, өз ара мамиледе сөздүн, пикирдин маанисин тереңдетип, ойду таамай айтууга жардам берген каражаттардын бири макал ылакаптар. Эл ичинде кеңири колдонулуп келаткан мына ушул макал ылакаптарды талдай келгенибизде кыз - келиндер темасы өзгөчө орунда турат. Коомдогу аял затына карата болгон мамиледеги мындай көркөм мурас бекеринен жаралбаган. Анткени салттуу коомдо жашаган кыргыз элиндеги эң мыкты делген тамак-аш, буюм - тайым, кийим - кече, үй (боз үй) да аялзатынын колунан жаралган. Эркектин эшиктеги ишине караганда аялдын үйдөгү иши көп машакаттуу болуп, акылды жана чыдамкайлыкты, билгичтикти жана тапкычтыкты талап кылат. Бул тажрыйбанын баары атайын кесиптик билим алуу аркылуу эмес, карандай турмуш тажрыйбалык жол менен энеден кызга (муундан муунга) өтүп келген. Ошондуктан, үйдөгү жашоо ыңгайын жараткан аялзатына коомдо өзгөчө талап жогору болгон. Кыз бала төрөлгөн күндөн баштап анын коомдогу ордун, укугун жана милдетин билдирген тарбиялоонун атайын иштелген системасына түшкөн. Күйөөгө чыга элек кыздар чачын майдалап өрүп жүрүшкөн. Кыз бала өзүнүн кийген кийими, өргөн чачы менен келиндерден айырмаланган. Атасынын төрүндө отурган кыз «Жакшы кыз жакадагы кундуз», «Гүл өссө - жердин көркү, кыз өссө - элдин көркү», «Ашыккан кыз эрге жетпейт, эрге жетсе да этеги жерге жетпейт», «Кыздуу үйдө кыл жатпайт», «Кыз кылыгы менен, ийне учугу менен жакшы», «Калыңсыз кыз болсо да, каадасыз кыз болбойт», «Кыздын сулуу болушу кудайдан, улуу болушу өзүнөн» сыяктуу эзелтен мыйзамга айланып калган эрежелерди сакташы керек болгон. Мунун баары кыз баланы адептүүлүккө, тазалыкка гана тарбиялоо болбостон, анын жакшы жерге барып, орун - очок алып, болочок үй бүлөсүндө бактылуу жашашы үчүн алдын ала көрүлгөн камкордук болуп саналган.

Кыргыз элинде кыздарды тарбиялоодо башка элдердегидей денеге күч колдонуу жана моралдык кыйноо жок болгон. Кызы чоңоюп келаткан үй бүлөдө аны тарбиялоонун, ошол эле учурда аны коргоонун бекем адеп - ыймандык тутумдары

³ Б. Апышев., Т. Козукулов. Мухаммед пайгамбардын таалим - тарбия жөнүндөгү даанышман ойлору. Б.2004.75-б.

⁴ Т. Шайдуллаева. Маданий мурастардын гендердик ролдорго тийгизген таасири. Эркин Тоо. 2009-ж. 31-март. 8-б.

иштелип чыккан. Кыз бала бирөөнүн бүлөсү, ал ата-энесинин үйүндө конок. Элдеги мына ушундай түшүнүктөр ага этият, сый мамиленин болушун шарттаган.

«Эне жакшы-кыз жакшы», «Энесин көрүп кызын ал, эшигин көрүп төрүнө өт», «Энеден тарбия башталат, эне тилден улут сакталат» деген макалдар кыз баланын адептүү тарбияланышында энинин орду бөтөнчө экенин айтып турат. Кыз бала энеге бир канча милдеттерди жүктөгөн. Кызынын келечеги, жакшы тагдыры, бактысы үчүн эне өзүн өзү тарбиялаган. Эне «кызым чоңоюп келатат, эшигиме бирөө келгендей болсун» деген түшүнүктө жашаган. Энинин коомдогу орду, абийири, кадыры, дегеле, абалы анын кызынын тагдырын чечүүдө бирден-бир негиз болгон. Кызы эстүү чыкса, коомчулук оболу энесин мактаган, акылсыз болсо энесине сөз тийген. Ошол эле учурда атанын абалы да кыз үчүн маанилүү болгон. «Мата даңкы менен бөз өтөт, ата даңкы менен кыз өтөт» деген учкул сөздөр бекеринен эмес болгон. Белгилей кетүүчү нерсе - аялга жасалган мамиледеги баалуулуктардын мазмунунун инсандык касиеттер менен аныкталгандыгында.

Көпчүлүк учурда гендерлик маселе дегенде эле аялдын тең укуктары, айрыкча саясий укуктары деп түшүнүп келебиз. Бул бир чети туура. Бирок гендер маселесинин мынчалык ураан менен айтылышы өзү туурабы деген суроо пайда боло баштады. Бул аялдын укуктарын, мүмкүнчүлүктөрүн чектөө керек деген сөз эмес. Аял эң сонунуна, өзгөчөсүнө татыктуу зат. Айтайын дегенибиз, ата-бабалардан мурасталган, аялга тиешелүү маданиятыбызга гендердик теңдик үчүн күрөштүн өзү бүлгүн салып жаткан жокпу деген кайгы түшөт. Туура аялдын жеткилең личность катары калыптанышында, коомдун саясий, экономикалык турмушуна активдүү катышып, кызматта жогорулоосу үчүн, ал эле эмес аялдын үй - бүлөдө өз ордун калыптандыруусу үчүн да аялдын аял эле болуусу жетишсиз. Ага жетишүү үчүн аялдын билими, маданияты, аракетин, авторитети, жөндөмү, сүйкүмдүү, сулуу кебетеси зарыл. Бирок бул көрсөткүчтөр да таптаза өзү эмес, ал эми алардын жогорку маданият менен жуурулушкан формасы зарыл. Мейли ал мурасталган эски маданият жана коомчулук кабыл алган жаңы маданияттын үлгүлөрү болсун. Бирок, мисалы билим алуу мекемелеринде кыздардын көптүгү, кээ бир чөйрөлөрдө эркеке караганда билимдүү аялдардын болушу, коюлган гендерлик маселенин чечилишин камсыз кыла албайт.

Башкаруу чөйрөсүндөгү гендерлик тендик маселесин биз - аялдар, түшүнүктөрүбүздө, каалоолорубузда максат кылабыз. Бирок ал үчүн өтө аз аялдар эффективдүү аракет жасашат. Себеби ага, аялга таандык маданият, физиологиялык, психологиялык, эмоционалдык абалдар жол бербейт. Мисалы көпчүлүк аялдар эртең менентен кечке жумушта эркектер менен тең тайлашып коомдук

иште чуркагандын ордуна, үйүндө кирип жууп, тамагын бышырып, балдарынын баскан турганын, тамак жегенин өзүлөрү көзөмөлдөгөндү артык көрүшөт. Мында аялдын иштебей үйдө олтурушу зарыл эмес, ал иштейт, бирок жумушу түздөн түз башкаруучулук милдет менен байланышпайт. Кээде ушундай аялдар да жүздөп саналат, башкача айтканда, аял үйдө олтуруп, же башкаруучулук милдетте болбосо дүйнөсү караңгы, бир нерсе жасаш керек эле, ал эмне деп же эмне үчүн эркек жасаган нерсени мен жасабашым керек, башкаруучу, лидер болуу менин да колуман келет деген аракет менен жашашат жана өтө аз аялдар ал аракетинин акырына чыгышат.

Аял – эркектин башкаруудагы же бийлик чөйрөсүндөгү, үй - бүлөдөгү толук теңдигине жетишүү аракетинин, ураандын өзүнө шек бар. Себеби мындай максат, аракет менен аялга тийиштүү маданиятыбызга бүлүк салып, ойрондотуп албайбызбы? Биринчиден, аял аялдай болуш керек менимче. Билимдүүлүктү, тажрыйбаны гана эмес, назик мамилени, жогорку маданиятты, эмоционалдык кабылдоону да талап кыла турган жумуштар бар. Мындай кесиптер жана жумуш орундары аялдар үчүн аздык кылбайт. Максат ошол орундарда аялдар өз абийирин, намысын, маданиятын сатпай тургандай шарт түзүлүп жана айлык акы болушу зарыл. Экинчиден, эркектин нукура күчүн, оюн, эркин талап кыла турган жумуштар бар. Андай жумуштарда аялды көрүү менен аялдын да колунан келет, мына, тендик ушул дейбиз, бирок андай жумуш аткарып жаткан аялга эркектер тарабынан аял болгону үчүн бир нече жеңилдиктер берилерине маани бербей келебиз.

Аялдын түрдүү бийликтин өкүлчүлүктүү органдарында, түрдүү коомдук иштерде эркектер менен бирдей иштей алышына күмөн жок, башкача айтканда, билими да күчү да жана бүгүнкү аялдын мүмкүнчүлүгү да жетет жана аны иш жүзүнөн да көрүп жатабыз. Бирок алар дайыма азчылыкты түзүп келишет - сөзсүз эгерде ага аракет кылып, каалоочулар болсо. Саясий чөйрөдөгү гендерлик тендиктин жайылышы менен бардык эле аялдарда, ички дүйнөсүндө бир катар жаңы идеяларга орун берилди болуш керек. Кээ бирлери колунан келсе - келбесе аны турмушка ашырууга аракет кылышууда. Эгерде бул аракет аялдын ар тараптуу өнүгүүсү үчүн, үй-бүлөнүн пайдасы үчүн чечилип жаткан болсо дурус. Андай болбой, алардын тынч жашоосуна бүлүк салып, бузулушуна алып келип жаткан болсочу? Баардык аялдын эле колунан келе бербейт да. Башкача айтканда, башкаруучу, бийлик адамы үчүн мейли ал эркек, аял болсун, өзгөчө маданият, жөндөм жана мүмкүнчүлүк керек. Мына ушул нерселерге маани бербей «ураа» менен барып алып, алапайын таппай калгандар турмушта болуп жатпайбы.

Гендерлик теңдештирүүгө аша чаап умтулуу, аялдык жаратылыштын мыйзам ченемдүүлүктөрү-

нүн бузулушуна алып келет. Аял болуу - бул басынган абалда болуучулук эмес. Ушул түшүнүктөн арылуунун өзү чоң маселе. Аялга тиешелүү жүрүм-турум, мүнөз-сапаттардан уялбоо керек. Бир гана жери аны тебелеп, андан пайдаланууга жол бербөө зарыл. Бул кудай берген нерсе. Ал эми эркектердин мүмкүнчүлүктөрү чындыгында зор. Алардын кыйындыгы тынчтык жашоодо да, согуш учурунда, чыр - чатактар мезгилинде да даана көрүнөт. Эркек жасаган көп жумуштарды аял жасай албайт. Эркек болуу да аял болуудай кыйын. Экөөсүз жашоо болбойт. Демек теңдештирүүнү максат кылбастан экөөнүн тең милдеттерин, мүмкүнчүлүктөрүн өз - өзүнчө баалообуз, барктап ордуна коюубуз зарыл. Бирок бул, сөзсүз түрдө жогорку маданият орногон жерде гана ишке аша турган нерсе.

Маданий салттарыбыз теңсиздикти, басмырлоону бекемдеп келет деп айтылат.⁵ Ал басмырлоону маданий салттарыбыздан эмес, ошол басмырлоону жасаган адамдан деп билүү туура болот. Ыңгайлуу болгон жерде маданий мурастарды туу тутуп, ыңгайсыз жерде ага каршы чыгуу эки жүздүүлүк болот деп ойлойбуз. Аялдар кызыкпыз өзү? Көтөрүш керек болгон оор куржун болсо эркек көтөрсүн деп, эркек издейбиз. Оор жүк көтөрүп, жүдөп тейтеңдеп бараткан аялды көрсөк, аял болгондон кийин бир аз маданияттуу болуп өзүн карабайбы дейбиз. Ылай-

баткакта мушташып жаткан эки аялды (атайын уюштурулган шоу, спорт, же чындап эле мушташуу болушу мүмкүн) көрсөк маданиятсыз, түгөнүп бүткөн, аялга жарашпаган кылык - жорук деп сындайбыз. Демек, аялдын маданиятына, физиологиялык өзгөчөлүгүнө жараша жүрүм - турумду, жумушту бөлүп карайбыз. Ошондой жүрүм-турумдун, маданияттын жетишсиздигин сындайбыз. Андай болсо абсолюттук гендерлик теңдик жөнүндө сөз болушу да мүмкүн эмес... Мындан жыйынтыктап курулай кыйкырыктарга чек коюп реалдуу турмушка, чындыкка карата ой түшүнүктөрүбүздү туурулап өзгөртсөк. Бул сөзсүз гендерлик теңдештирүү чөйрөсүндө да болуусу абзел.

Колдонулган адабияттар:

1. А.Ж. Боронбаев. Маданият таануу. Ош.2004. 48-49-б.
2. Б. Апышев, Т. Козукулов. Мухаммед пайгамбардын таалим-тарбия жөнүндөгү даанышман ойлору. Бишкек. 2004. 75-б.
3. Т. Шайдуллаева. Маданий мурастардын гендердик ролдорго тийгизген таасири. Эркин Тоо. 2009-ж. 31-март. 8-б.
4. Положение детей в мире. Женщины и дети. Спец. доклад ЮНИСЕФ. 2007 г.
5. Положение детей в мире. Женщины и дети. Спец. доклад ЮНИСЕФ. 2007 г.

Рецензент: д.соц.н., профессор Исаев К.И.